

Cilt 4 / Sayı 1 / Yaz 2024

Araştırma Makalesi

Uygur Halk Destanlarında Kut Algısı Üzerine

Funda Aydın

Doktor

ORCID: 0009-0006-8461-7551

fundaaydin93@hotmail.com

Aydın, Funda. "Uygur Halk Destanlarında Kut Algısı Üzerine". *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 4.1 (Yaz 2024): 4-17. DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.2024.42>.

Geliş Tarihi: 10.04.2024 / Kabul Tarihi: 20.05.2024 / Yayımlanma Tarihi: 30.06.2024

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

Uygur Halk Destanlarında Kut Algısı Üzerine

Funda Aydın

Özet

Destanlar, kültürel belleğin bir yansımasıdır. Halkın şuurunu yansıtan, onların istediği ve beklediği ölçüde hareket eden, ortak değerleri bünyesinde toplayan kahramanlar ile anlam kazanırlar. Toplumun sesi olma görevini üstlenen bu ideal kahramanlar bilhassa kutu, kutsal ve manevi değerleri üzerinde taşımalarıyla dikkat çekerler. Bu değerler Türk inanç sistemlerinde önceleri Gök Tanrı ile alakalı olarak karşımıza çıkmıştır. Gök Tanrı kutun kaynağıdır. Talihi, bahtı, saadeti, gücü temsil eden kut kavramı önceleri Tanrı tarafından doğrudan yeryüzündeki temsilcisi kabul edilen hanlara, hakanlara verilmiştir. Böylelikle iktidarı elinde tutan hakan, toplum üzerinde hâkimiyeti elde etmiştir. Ancak siyasi devamlılığı ve töreyi devam ettiremeyen hükümdarların kutu Tanrı tarafından geri alınmakta ve kutsallık kalkmaktadır. Dolayısıyla kutu elde etme kadar kutun devamlılığını sağlayabilmek de önemlidir. Türkler zamanla değiştirdikleri sosyokültürel hayat ve inanç tarzları ile kut kavramını farklı yapılar da devam ettirmiştir. İslamiyet ile birlikte bu kavram dolaylı yollarla aktarılmıştır. Bu süreçten itibaren aktarma eyleminde kutlu kabul edilen insanların başında peygamberler ve din uluları yer almıştır. Söz konusu kişiler Tanrı ile toplumun sözcüsü olan ideal tipler arasındaki iletişimi sağlayan, kutu aktaran aracı konumunda olmuşlardır. Bu aktarıcılar kut aktarma sürecinde asa, bakış/nazar, el verme, elbise, kan/ soy, nefes, nur, toprak, tükürük, rüya gibi kavramlardan yararlanmışlardır. Geçmişten günümüze sosyal ve beşerî açıdan zorluklar yaşayan Uygur Türkleri için de kut ve manevi değerler büyük önem taşımıştır. Bu doğrultuda halkın hafızasına kazanacak destan kahramanları yaratılmıştır. Halkın sözcüsü olan bu ideal Uygur kahramanlarına özellikle din lideri olan peygamberler başta olmak üzere din uluları ile ilişkilendirilerek kut verilmesi dikkat çekmiştir. Bu çalışmada Abdurrahman Han, Göroğlu, Yusuf ile Züleyha ve Şah Adilhan destanları esas alınmıştır. Dinî ve mistik unsurların yoğun olarak kullanılması mevcut destanların tercih edilmesinde etkili olmuştur. Abdurrahman Han, Göroğlu, Yusuf ile Züleyha destanlarından hareketle ideal kahramanlara kut verilme nedenleri, kutun aktarılma şekilleri tespit edilmeye çalışılmış ve elbise, kan, mühür, nazar/bakış, rüya gibi unsurlarla destan kahramanlarına kut aktarıldığı görülmüştür. Ayrıca Şah Adilhan destanından hareketle de kut kaybına sebep olan durumların tespiti üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Uygur Türkleri, Uygur halk destanları, kut, destan, peygamber.

Abstract

On the Perception of Kut in Uyghur Folk Epics

Epics reflect cultural memory. They gain meaning with heroes who reflect the consciousness of the people, act as they want and expect, and embody common values. These ideal heroes, who undertake the duty of being the voice of the society, draw attention especially with the term kut, sacred and spiritual values they carry. These values first appeared in Turkish belief systems related to the God. God is the source of

the term kut. The concept of kut, which represents luck, luck, happiness and power, was previously given by God to the khans and khans, who were accepted as their direct representatives on earth. Thus, the khan who held the power gained dominance over the society. However, those rulers who cannot maintain political continuity and customs are taken back by God and their sanctity is abolished. Therefore, ensuring its continuity is as important as obtaining the term kut. Turks have continued the concept of kut in different structures with their socio-cultural life and belief styles that have changed over time. With Islam, this concept was transferred indirectly. Since this process, prophets and religious leaders have been among the most sacred people in the act of transmission. The people in question became intermediaries, providing communication between God and the ideal types who the spokespeople of society are.

These transmitters used concepts such as staff, gaze/evil eye, giving hand, dress, blood/lineage, breath, light, soil, saliva, dream in the process of transmitting the kut. Holy and spiritual values have been of great importance for the Uyghur Turks, who have experienced social and human difficulties from past to present. In this direction, epic heroes were created to be engraved in the people's memory. It is noteworthy that these ideal Uyghur heroes, who are the spokespeople of the people, are celebrated by associating them with religious leaders, especially the prophets, who are religious leaders. In this study, the epics of Abdurrahman Han, Göroğlu, Yusuf and Züleyha and Şah Adilhan were taken as basis. The intense use of religious and mystical elements was effective in the preference of existing epics. Based on the epics of Abdurrahman Han, Göroğlu, Yusuf and Züleyha, the reasons why ideal heroes were given kut and the ways in which the kut was transferred were tried to be determined and it was seen that kut was transferred to the epic heroes with elements such as clothes, blood, seal, evil eye/gaze and dreams. In addition, based on the Şah Adilhan epic, the focus was on identifying the situations that caused the loss of the kut.

Keywords: Uyghur Turks, Uyghur folk epics, kut, epic, Prophet.

Giriş

Türkler tarih boyunca tabiattaki varlıkların birer ruhu olduğuna inanmıştır. Bu ruh, can ile anlam kazanmaktadır. Sıradan bir canlının diğerlerinden ayrılması için de “kut” kavramı ön plana çıkmaktadır. Altay ve Yakut Türkleri ruh ve can kavramını tin, süne ve kut kelimeleri ile karşılamaktadır. Tin, bütün canlılarda; süne, sadece insanlarda; kut ise, canlı cansız her şeyde bulunabilir ve bulunduğu şeye kutsallık kazandırır (Ersoy 87). Bu sebeple kut kavramı uğur, devlet, baht, talih, saadet anlamlarına gelecek şekilde kullanılır ve kutun kaynağı olarak Tanrı gösterilir (Çetin 32). Tanrı, yeryüzünde bir yansıması olarak kendini hatırlatmasını istediği varlıklara “kut” vermiştir. Bunlar özellikle hakan ya da beylerdir ki söz konusu kişiler Tanrı tarafından Türk töresini, siyasi iktidarı sürdürmeleri için kut alan kişilerdir. Kut, iktidar için elzendir ve Tanrı vergisidir. Türkler en eski zamanlardan beri devletin başına geçecek kişide mutlak surette olması gereken hususların başında kutu saymıştır. Bu durum bilinen ilk yazılı belgelerimiz Orhun abidelerinden itibaren karşımıza çıkar. Bilge Kağan'ın “Tanrı irade ettiği için tahta oturdum, dört yandaki milletleri nizama soktum” (Kafesoğlu 237) ifadesi siyasi gücün Tanrı'nın sayesinde ve verdiği kut ile gerçekleştiğine açık bir işarettir. Kutu elde eden ve güce sahip olan ancak siyasi devamlılığı sağlayamayan, töreye uygun davranamayan, zaaf gösteren hükümdarların kutu Tanrı tarafından geri alınmaktadır. Böylece ideal tip üzerindeki kutsallık kalkmaktadır.

İslamiyet öncesi dönemde kut kavramı Gök Tanrı tarafından hükümdarlara doğrudan verilirken Türklerin değiştirdiği sosyokültürel hayat ve inanç tarzları ile farklı yapılar da devam etmiştir. İslamiyet ile yelpazesini genişleten kut kavramı doğrudan Tanrı yerine

Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olan kutlu insanlar tarafından dolaylı yollarla verilmeye başlanmıştır. Bu kutlu insanların başında peygamberler ve din uluları yer almaktadır. Söz konusu kişiler toplumun sözcüsü olan ideal tiplere Tanrı ile kişi arasında kutu ulaştırıcı bir aracı konumundadır. Ayrıca bu kişiler Türk kültür hayatına inancın işlenmesini de sağlamaktadır.

İslamiyet, hicri üçüncü asır içinde Doğu Türkistanlılar tarafından da kabul edilmiş ancak tam olarak 14. yüzyılda Kansu bölgesinde yayılarak Budist Uygurlarca benimsenmiştir. Yeni dinin öğrenilmesi, halk arasında yaygınlaşması için büyük çabalar sarf edilmiştir (Aydar 142-144). Zamanla Doğu Türkistan halkı ehl-i sünnete bağlanmış, Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin ile on iki imama büyük hürmet göstermişlerdir. Rivayet göre Cafer-i Sâdık'ın on iki bin imam ile Doğu Türkistan'a gelerek kâfirlerin elinden yurdu kurtardığına inanmışlardır. 1482 yılında yurdu Moğolların elinden kurtaran Hocalar da soylarını on iki imama dolayısıyla Hz. Muhammed'e dayandırmış ve şecerelerini buna göre düzenlemişlerdir. (Özkan 85). Öyle ki Uygur Türkleri zikredilen dinî şahısları sosyal hayatlarında ve edebî eserlerde mukaddes yerlere oturtmuşlardır. Böylelikle İslam'a dair derin bilgisi bulunmayan Uygur Türklerine din hakkında açıklayıcı ve öğretici olmak amaçlanmıştır. Özellikle uluslaşmanın temellerinden sayılan, geçmişle gelecek arasında köprü kuran destanlar bu hususta başlıca ürünlerden sayılmıştır. Destanların milletlerin inançlarını, dinlerini, coğrafyalarını, duygu ve düşüncelerini içeren önemli edebî türlerinden biri olma özelliği bu durumda etkili olmuştur. Özellikle içerisinde halkın hissi ve sesi olma kudretine sahip tipleri barındırması verilmek istenen mesajların destana kolayca işlenmesine olanak sağlamıştır. Tipler genellikle İslam uluları ile ilişkilendirilmiş ve bunların Tanrı kutuna sahip olduğu düşüncesiyle hareket edilmiştir.

Türk toplumları Gök Tanrı'yı kutun kaynağı olarak kabul etmiştir. Gök Tanrı'daki bu kutsal gücün onun yeryüzündeki temsilcisi olan seçilmiş kişilere/ varlıklara verildiğine inanmıştır. Bu kişilere kut; kan/soy, kalp veya kemik üzerinden sunulmaktadır (Roux 136). Özellikle kan/soy vasıtasıyla dinî ve mistik güçler verilen kişilerin başında peygamberlerin ve din ulularının geldiği görülmektedir. Ayrıca söz konusu kişiler tarafından da toplum adına hareket eden, kurtarıcı rolünü üstlenen kişilere dolaylı yollarla kut aktarılmaktadır. Türk dünyasında olduğu gibi Uygur Türklerinin destanlarında da kahramanların farklı şekillerde Tanrı kutu aldıkları görülmektedir. Kutun elde edilmesi kadar devamlılığının sağlanması da önemlidir ancak kimi kahramanların kutu kaybedişleri de dikkat çekmektedir.

Kahramanların kutu elde etme yahut kaybetme şekilleri ve süreçleri destan metinleri üzerinden ileriletildiği için çalışmada metin merkezli inceleme yöntemine başvurulmuştur. Ayrıca anlatılardaki benzerliklerin ve farklılıkların ortaya koyulabilmesi amacıyla karşılaştırmalı inceleme yönteminden de yararlanılmıştır. Bu doğrultuda Uygur Türklerinin destanlarından hareketle kut kazanma ve kaybetme süreçleri iki temel başlıkta ele alınmıştır.

Kut Kazanma

Türk dünyası anlatılarında ideal kahramanların kut kazanma yolları farklılık göstermektedir. Kut kimi zaman doğrudan Tanrı tarafından verilirken kimi zaman Tanrı'nın himayesindeki seçilmiş kişiler vasıtasıyla dolaylı olarak verilmektedir. Bu aktarımlar Türk inanç sisteminde ve destanlarında nur, bade, kan, bakış, el verme, tükürük, nefes, toprak/kum, rüya, asa gibi araç gereçlerle gerçekleştirilmektedir (Çeribaş 1185-1206). Uygur halk destanlarında ise kutun elbise, kan, mühür, nazar/bakış, rüya gibi unsurlarla destan kahramanlarına aktarıldığı görülmektedir:

Elbise: Gömlek ve Kemer

Giyim ve kuşam temelde bedeni örtme, koruma işlevinde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra kullanılan malzemelere göre sosyokültürel yapı gereği farklı anlamlar kazanmaktadır. Özeldede bireylerin kişiliklerini ve statülerini yansıtırken genelde toplumun değer yargıları hakkında bilgi sunmaktadır. Toplum odaklı bakıldığında halkın inancı, eğilimi ve beklentisi ile uyumlu bir şekilde bireyler benzer kıyafetler giymekte ve kalıp davranışlar sergilemektedir. Özellikle dinî kimliği yansıtan kıyafetler, Şamanistik dönemlerden itibaren toplum nezdinde önem arz etmiş ve insanlar bağlı oldukları inanışa göre giyimlerine dikkat etmiştir.

Şamanlar, ritüelistik törenlerde kendilerine has kıyafetleri olan “manyak”ı giyerler. Bu kıyafet, üzeri belirli hayvanların yahut varlıkların figürlerinin bulunduğu mitik unsurlarla süslenmiş bir tasarımdır. Şamanın bu kıyafetle hayvan dostlarının güçlerini basit biçimde kendi üzerine aldığı düşünülse de aksine şaman, hayvanın kılığına girer ve o hayvanın bedeninde, bilgisinde yeniden dünyaya gelir (Lacobson 104). Böylelikle şamanın giysisindeki bütün süs ve motifler şamana, yeni ve sihirli bir beden vermiş olur (Turan 155).

Türk kültür hayatında ve İslami literatürde de kimliğin sembolü olan giyim ve kuşam unsurları bulunmaktadır: Üniforma, sarık, cübbe, hırka, gömlek, kemer/ bel bağı bunlardan bazılarıdır. Söz konusu kıyafetler sembolleşmiş şekli ile Türk kültür hayatında dinî, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan çok çeşitli anlamlar içererek modern anlamda kutla ilişkilendirilebilir. Kut sahibi kişinin kıyafetinin seçilmiş kişiye giydirilmesi yahut kıyafetinden bir parçanın verilmesi hâlinde o kişiye dolaylı yoldan kut aktarımının gerçekleşeceği düşünülmektedir. Peygamberlerin, dervişlerin hırkalarını seçtikleri kişilere giydirmeleri mistik gücün aktarımının en belirgin örneklerindedir.

Uygur halk destanları içerisinde yer alan Yusuf ile Züleyha destanında benzer bir kut aktarımı dikkat çekmektedir. Hz. Yakup oğlu Yusuf’a derin bir sevgi duymaktadır ve gördüğü rüya sonrasında kardeşlerinin onu kıra götürmelerini istememektedir. Ancak Yusuf ağabeyleri ile kırlara gitmek için ısrarcı olur. Buraya kadarki kısım Türk dünyasında sıkça rastlanan Yusuf kıssaları ve destan metinleri ile benzerdir. Ancak dikkat çeken husus giyim kuşam kısmıdır:

Hz. Yakup, Yusuf’u ağabeyleri ile kıra göndermeden önce Hz. İbrahim’den kalma bir nesneyi ve Hz. İshak’tan kalan bir kemeri giydirerek oğlunu yolculuğa hazırlar (Arpacık 136). Hz. Yakup’un babası Hz. İshak, dedesi ise Hz. İbrahim’dir ve nesnelere soy gereği Hz. Yakup’ta toplanmıştır. Taberî Tarihi’nden alınan bilgiye göre Hz. İshak’ın bir kuşağı vardır. Ancak bu kuşak Hz. Yakup tarafından değil halası tarafından Hz. Yusuf’a takılır: Küçüklüğünde Hz. Yusuf’un bakımını üstlenen halası onu babasının yanına göndermemek için bu kuşağı Yusuf’a bağlar ve bir zaman sonra kuşağın kaybolduğunu söyler. O dönemki törelere göre malı çalınan kişi, hırsız ömür boyu yanında tutardı ve kimse buna karşı çıkamazdı (And 155-156). Dolayısıyla yeğenini yanında isteyen hala böyle bir yola başvurmuştur.

Destanda Hz. İshak’tan kalan kemerden bahsedilirken Hz. İbrahim’den kalan şey açık bir şekilde belirtilmemekte ve bir nesne olarak ifade edilmektedir. İslam kıssalarında Hz. İbrahim ile anılan en önemli nesne gömleğidir. Kıssalardan hareketle O. Ş. Gökyay’a göre bu nesne Hz. İbrahim’den Hz. Yusuf’a gelene kadar muskaya dönüşmüştür:

“Nemrud, İbrahim’i çırılçıplak soymuş, ondan sonra ateşe atmıştır. Bunun üzerine Cebrâil Allah’ın buyruğuyla cennetten bir gömlek getirerek ona giydirmiştir. Bu gömlek uçmak ipeğinden, yeşil sündüsten dikilmiştir ve gayet incedir.

İbrahim, ateşten çıktıktan sonra bu gömlek onda kalmış, o ölünce İshak'a, İshak ölünce Yakup'a geçmiştir. Yusuf delikanlı olunca, babası bunu bir muska yaparak, göz değmesin diye, onun boynuna asmıştır. Yusuf bunu hiç çıkarmazmış, kardaşları onu soyup ta kuyuya attıkları zaman bir melek, Cebrâil, gelmiş, muska Yusuf'un boynunda imiş, muskanın içinden gömleği çıkarıp ona giydirmiştir." (Gökyay 1008).

Destanın devamında ağabeylerinin Yusuf'u bir kurdun yediğini anlattıktan sonra kanıt için babaları Yakup'a sundukları nesne bu gömlektir. Söz konusu kemer ve gömlek Tanrı kutuna sahip peygamberlere aittir ve yine kahramanın korunması için sunulmuş olağanüstü kutlu nesne olarak peygamber soylu Yusuf'a verilmiştir.

Kan

Kan yaratılışın ve varoluşun sembolüdür. Doğumu ve ölümü, ruh ve beden ilişkisini bütünleştiren temel maddedir. Öyle ki Alak Sûresi'nin ilk ayetlerinden itibaren insanoğlunun bir parça kan pıhtısından yaratıldığı açıkça zikredilir. Durkheim kanı tekli yapıdan çıkarıp ruh ilişkisi üzerinde durur. Kanın dışarıdan görünen ruhun kendisi olduğunu belirtir (312). Kan ve ruh özdeşliği dikkate alındığında kan aktığında ruh da bedeni terk edecek ve yaşam sonlanacaktır. Dolayısıyla kan; yaşamı, koruyuculuğu, hayatta kalmayı ve gücü temsil etmektedir. Türk destan geleneğinde de kan, bu anlamları karşılayacak şekilde karşımıza çıkar. Özellikle Kırgız destan kahramanlarından Manas (İnan 206) ve Şecere-i Türk'e göre Cengiz Han doğduğunda bir avucunda kan pıhtısı vardır ve Oğuz Kağan doğduğunda ağzı alev gibi kırmızıydı (Bayat 148). Buradaki kırmızı/ al ve kan azametini, gücünü, kuvvetin karşılığıdır. Mitolojide güneşin ve savaş tanrılarının rengi olarak karşılık bulur (Çoruhlu 186; Durbilmez 68). Dolayısıyla söz konusu renk kut inanışı doğrultusunda Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi kabul edilen kahramanlara bilinçli bir şekilde verilmiştir demek mümkündür. Bu, ideal kahramanın gelecekte güçlü, cesur ve korkusuz bir savaşçı olacağını işaretidir.

Biyolojik bağın kökeni olması yönüyle de kan, Türk inanç sisteminde soy esasına bağlı kut aktarımı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Soyun devamlılığı kan yoluyla sağlanmaktadır. Bireyler arası kan bağının varlığı özellikle Türk devlet geleneğinde yönetimi yani siyasi iktidar gücünün aktarımını ön plana çıkarmaktadır. Taht sahibi kutlu gücü kullanarak sağlam bir hanedanlıkla devam etme gayesi gütmektedir. Bu da sadece Tanrı tarafından tahta oturtulduğuna inanılan kişilerin kutlu kişiler olarak kabul edilmesini ve kutun yine aynı kan ile taşınmasını gerekli kılar. Uygur halk anlatılarında bu durum Abdurrahman Han, Yusuf ile Züleyha ve Göroğlu'nda karşımıza çıkmaktadır.

Abdurrahman Han Hoca da kahramanın babası Habibullah Müftü Hacı'dır. Habibullah'ın "hacı, müftü" gibi sıfatlarla zikredilmesi dikkat çekicidir. Hoten'deki asil ailelerden birine mensuptur. Bir asırlık Çin hâkimiyetinin sonlandırılmasına öncülük etmesi sebebiyle ak keçe oturtularak "Hacı Padişah" unvanı verilmiştir (Özkan 22). Destanın çeşitlenmesi olan Hacı hazretleri ve Abdurrahman Han'da ise kahramanın babası Mekke'den dönüşünde görülür (Özkan 165). Kahramanın babasının arınmış halde yurda dönmesi dikkat çekicidir. Bu esnada eline bir mektup ulaşır ve cihat bayrağının açılması istenir. Bu durum kahramanın babasının seçilmiş kişi olduğunu göstermektedir. Arkaik metinlerdeki ideal kahramanın soyluluğu ve kutlu oluşu ile birebir örtüşen bir soyluluktan söz edilmese de dönemin ideal kahraman algısı ile değerlendirildiğinde Abdurrahman Han, kan bağı ile soyluluğu ve kutu bünyesinde taşıyarak Çin ile mücadele eden bir kahramandır denilebilir (Aydın 220). Ayrıca Hoten'in Çin hâkimiyetinden kurtarılmasında önemli adımlar atan

oğluna babası tarafından “Abdurrahman Han” isminin verilmiş olması da önemlidir. “Allah’ın kulu” anlamına karşılık gelen “Abdurrahman” adı, kahramanın Hak yolunda yurdu kurtarmak için cihat bayrağını açan kutlu kişi olması ile ilişkilendirilebilir.

Göroğlu destanında da kahramanın asil bir soya mensup olması durumu geçerlidir: Çembil şehrini Ehmed Had adlı bir padişah yönetir. Şahın emri civardaki kırk şaha geçer. Yanında Ay Han, Kün Han, Bülbül Han, Çingizhan ve Esen Han vardır. Ehmed Han’ın Zulper Ayım adlı bir de kız kardeşi vardır. Bir gün has bahçesinde oturan Zulper Ayım, Hz. Ali’nin nazarı ile hamile kalır (Mehmet 19). Dolayısıyla Göroğlu, padişah soylu annenin yani Zulper Ayım’ın ve peygamber soyundan gelen Hz. Ali gibi kutlu bir babanın oğlu olarak dünyaya gelir. Bu durum kutlu kana sahip Göroğlu’nun Hak tarafından kendisine yenilmezlik verilmesini getirmektedir.

Annesinin ölümünden sonra Göroğlu’nu han soylu dayısı Çembil şahı Ehmed Han yetiştirmektedir. Destanda Ehmed Han’ın yanındaki kişiler Ay Han, Kün Han ve Çingiz Han şeklinde sıralanmıştır. Ay Han ve Kün Han isimleri Oğuz Kağan’ın oğullarını hatırlatmaktadır. Bu isimler, Oğuz Kağan’ın cihan hâkimiyeti göz önüne alındığında bu uğurda savaş veren Göroğlu’nun da Oğuz Kağan soylularca desteklendiğini düşündürmek amacıyla yerleştirilmiş olabilir. Ayrıca ışık motifinin karşılığı olan ay ve gün kavramları Çembil şahı Ehmed Han’ın Tanrı tarafından desteklendiğini gösterir niteliktedir.

Yusuf ile Züleyha destanında ise Tanrı’dan kut almış olan peygamber soylu bir babaya sahip olması Yusuf’un asil kana sahip olduğunu gösterir. Hz. Yusuf’un soyu geriye doğru gidildiğinde Hz. Yakup, Hz. İshak ve Hz. İbrahim şeklinde devam etmektedir. Kendisinin de peygamber oluşu kutlu kanın aktarıldığını kanıtlamaktadır.

Tüm bunların yanı sıra kan, güç ve kudretin dışında kimi anlatılarda olumsuz hislerin de karşılığı olmuştur. Özellikle “kanlı gömlek” motifi ile birlikte ölümün ve başarısızlığın simgesi hâline gelmiştir. Dede Korkut anlatılarında Bamsı Beyrek’in gömleğinin Yalancı oğlu Yaltacuk tarafından kana bulanmış hâlde getirilmesi ve Bayındır Han’a sunulması (Gökyay 42) neticesinde ölüm habercisi nesne şeklinde karşımıza çıkmıştır. Bunun dışında Uygur Yusuf ile Züleyha destanında, Yusuf kıssalarında ve Yusuf Sûresi’nin 18. ayetinde de aynı motife rastlanmaktadır.

Yusuf’u babasından ayıran ağabeyleri babalarını görünce kendileri oyun oynarken eşyalara bakan Yusuf’u bir kurdun yediğini ve gömleğini bulduklarını söylerler (Arpacık 155-158). Kardeşler, kanlı gömleği Yusuf’un öldüğüne dair bir kanıt olarak sunarlar. Bu kısım doğrudan ayetlerle ve kıssalarla uyum göstermektedir. Ancak devamında gelişen olaylar farklılık arz eder: Yusuf’u bulmak için yeniden kır yoluna koyulan ağabeyleri tesadüfen yavrusunu arayan bir kurt görürler. Hile ile kurdu yakalayıp döverler ve babalarına Yusuf’u yiyen kurdun bu kurt olduğunu, ağzının hâlâ kan içinde olduğunu göstererek yeminler ederler. Hz. Yakup, kurda oğlunu neden yediğini sorduğunda kurt dile gelip peygamber eti yemenin haram olduğunu hayvan da olsa bunu bildiğini söyleyerek kendini savunur. Bunun üzerine Hz. Yakup, kurda ağzının neden kan olduğunu sorar. Kurt hemen başından geçenleri anlatmaya başlar. Kır yolunda Yakup oğulları ile karşılaştığını, yavrusunu kaybettiği, onu görüp görmediklerini sorduğunu ancak onların cevap vermediklerini ve döverek, dişini kırarak kendisini buraya getirdiklerini belirtir (Arpacık 155-158).

Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olan peygamber Yakup kutlu kanın sahiplerindedir ve hayvanlarla konuşabilmesi olağandır. T. Carlyle’nin ifadesiyle *bir kahramanın başlıca özelliği, onu herkesten ayıran vasfı, yani bütün kahramanlığı onun eşyanın özüne nüfuz edebilmesidir* (79). Yakup da Türk destan geleneğinde yol gösterici olarak kabul edilen, Tanrının simgesel elçisi konumundaki kurt ile konuşarak nüfuzunu gösterir. Kurdun

yardımcılığı ile Hz. Yakup olayları çözümlenmeye çalışır. Buradaki bir diğer husus ise “kanın dökülmüş” olması ve kan üzerine yemin edilmiş olmasıdır. Eski Türkler antlarını kutlu saydıkları nesnelere üzerine ederler ve kan da bunlardan biridir (Durmuş 2011). Destanda kutlu kan ve yemin üzerinden Tanrı’ya bir başkaldırı söz konusudur. Dolayısıyla yalan söyleyen kardeşler Tanrı tarafından cezalandırılacaktır.

Mühür

Mühür günümüzde genel anlamı ile bir yazının bitişinin belgelendirilmesi yahut bir nesnenin sahibinin kim olduğunun gösterilmesi için kullanılmaktadır. Türk kültür hayatında da sıkça zikredilen “Mühür kimde ise Süleyman odur” sözü mührün değerini ve yetki gücünü ortaya koymaktadır. Mührün devredilmesi ise yetkiyi teslim etmek anlamına gelmektedir. İslami çerçevede bakıldığında Firavun’un Mısır’ın idaresini vereceği zaman parmağındaki yüzüğü/mührü Hz. Yusuf’un parmağına takması, Hz. Muhammed’in ölümünden sonra mührünü Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın kullanması örnek olarak verilebilir (Taş 528). Burada üzerinde durulacak olan mühür ise nübüvvet mührüdür. Mührün tamamlanma, sonlanma anlamlarında kullanılmasına bağlı olarak nübüvvet mührü de Hz. Muhammed’in son peygamber oluşunun ilahi bir delili olarak düşünülebilir. Uygur halk destanlarından Abdurrahman Han’da ise “altın damga” ifadesi ile karşımıza çıkan mühür ilahi gücün aktarılması şeklinde değerlendirilebilir. İdeal kahraman Abdurrahman Han’ın olağanüstü kişiliğe ve kuta nasıl ulaştığını açıklayan kısım şu şekildedir:

Abdurrahman Han yedi-sekiz yaşlarında fikri ve zikri ilimde, Mevla kelâmı başında bir genç olarak medreseye giderken bir gül bahçesinde aksakallı ihtiyar ile karşılaşır. İhtiyar, ona Hak yolunda olduğunu, otuz yaşına girdiğinde Dotey’in tahtını yıkmasını söyleyip zenzem içirir, sağ omzuna altın damga basıp sol omzuna nazar eyler. Artık nereye giderse gitsin yanında olacağını, bir nişan koyduğunu, bunun ömür boyu silinmeyeceğini söyler (İnayet 92-95).

İslami kaynaklarda Hz. Muhammed’in iki kürek kemiği arasında yer alan işaret nübüvvet mührü adı verilmiştir ve bu mühür sorulduğunda: *kürek kemiklerim arasında bulunan ben, benden önceki peygamberlerin beni gibidir* (Yardım 73), demiştir. Dolayısıyla peygamberleri/kutlu kişileri diğer insanlardan ayıran işarete benzer bir işaretin ideal kahraman tipinin sırtında görülmesi de dikkat çekicidir. Abdurrahman Han, Tanrı tarafından yurdu düşman elinden kurtarma görevi ile seçilen bir kahramandır ve onu diğer insanlardan ayıracak bir işarete ihtiyaç vardır. Bu işaret aksakallı tarafından sırtına vurulan bir mühür şeklinde karşımıza çıkar. Mührün kahramana güç ve kutsiyet kazandırma, onu sıradanlıktan uzaklaştırma, başına gelebilecek arazlardan koruma amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Abdurrahman Han’ın elçi aracılığıyla mühür üzerinden Tanrı’dan kut almış bir kahraman olarak değerlendirilmesi mümkündür. Benzer şekilde Göroğlu Destanı’nda da kahraman Göroğlu henüz küçük yaşlarda iken uyku esnasında Hızır ve ilahi güçlerle karşılaşır:

Yerinden kalkmasını söyleyen bir ses duyar ve hemen uyanır. Karşısında Hz. Hızır’ı, kırkları ve on iki imamı görür. Onlar Göroğlu için dua edip, vücudunun yedi ayrı yerine mühür basarlar ve daha sonra (...) Allah ona yüz yirmi yıl ömür verir. Ulular, Göroğlu’na ne zaman çağırırsa geleceklerini söyleyip ortadan kaybolur (Mehmet 39). Görülmektedir ki Göroğlu da Abdurrahman Han gibi din uluları vasıtasıyla mührü bedeninde taşıyan kutlu kişilerdendir.

Nazar/Bakış

İnsanlığın başlangıcından bugüne değin birey, zorluklar karşısında metafizik güçlerle etkileşim hâlinde olmaya çalışmıştır. Başına gelen yahut gelebilecek olan olay ve durumları

yönetme arzusu ile sihir/büyü ritüelleri gerçekleştirmiştir. Bu ritüeller sayesinde olaylara yön verebileceklerine, zor durumlardan kurtulabileceklerine, dilek ve isteklerini gerçekleştirebileceklerine, kötücül durumlardan korunabileceklerine inanmışlardır. Söz konusu inanış toplumun kültürel kodlarının aktarıldığı destanlarda da karşımıza çıkmaktadır (Örnek 135-136; Gezer 1).

Türk inanç dünyasında ve destanlarında da nazar/bakış algısı, sihir/büyü pratikleri içerisinde ele alınmaktadır. Burada gözün tılsımlı gücünden yararlanma esastır. Nazar yoluyla kut aktarımı halk anlatılarında sıkça kullanılan olağanüstü doğum motifi ile ilişkilendirilebilir. İdeal kahraman arkaik anlatılarda çoğunlukla dağ, yer, su vb. ruhlarla ilişki sonucu dünyaya gelirken (Beydili 423) İslami dönem anlatılarında dualarla, adaklarla, dervişin/Hızır'ın verdiği meyve yahut bir nefesten olağanüstü bir şekilde dünyaya gelir (Çobanoğlu 105). Bu olağanüstülük kahramanın ileriki yaşlarında gerçekleştireceği mücadeleler için elzemdir. Uygur halk destanları arasında olağanüstü motiflerin yoğun şekilde işlendiği Göroğlu'nda kahraman mührün yanı sıra olağanüstü doğumuyla dikkat çeker. Kutu ve soyluluğu üzerinde taşıyan bir kahraman olarak karşımıza çıkar:

Zulper Ayım ergenlik çağına gelmesine rağmen yanına erkek sinek bile yaklaşmamış bir kadındır. Bir gün has bahçesinde saçlarını tararken oradan düldülü ile geçen Hz. Ali'nin gözü ona ilişir ve içinden "şu ay yüzlü benden bir çocuk doğursa, ne iyi olurdu..." diyerek iç geçirip yoluna devam eder. Zulper Ayım o anda hamile kalır (Mehmet 19).

İlahi güce sahip kahraman ile biyolojik bağın kurulamadığı durumlarda aradaki etkileşimi sağlayabilmek amacıyla başvurulmuş yöntemlerden biri nazar/bakıştır. Böylece gözün yani nazarın/ bakışın büyü gücü kendisini gösterir. Burada da ilahi güce sahip Hz. Ali'nin nazarı neticesinde Zulper Ayım birleşme olmadan hamile kalmış ve ilahi güç bebeğe aktarılmıştır.

Destanın devamında Zulper Ayım bu durumun padişah kardeşine bir hakaret olacağını düşündüğü için seccadesini serip canını alması için Allah'a dua eder. Bu dilek sonrası ölümü gerçekleşir (Mehmet 19) ancak karnındaki bebeğin -Göroğlu'nun- doğumu Tanrı iradesi ile gerçekleşir. İslamî dönem anlatılarından olan bu destanda Göroğlu şah soylu anneye ve Hz. Ali gibi din ulusu bir babaya sahip olmasıyla dikkat çeker. Öyle ki Hz. Ali beş yaşından itibaren Hz. Muhammed'in himayesinde yaşamış ve onun eğitiminden geçmiş, sancaktarlığını ve vahiy kâtipliğini yapmış kişi olması sebebiyle İslam tarihi için önem arz eder. Ayrıca Ali'nin "Allah'ın velisi" olduğuna inanılır (Gökbel 53-56). Bu sebeple asil kandan gelen kahramanın Tanrı kutuna sahip olması olağan kabul edilir. Destanın bu kısmı doğrudan Hz. Meryem-Cebrâil ve Hz. İsa'yı hatırlatmaktadır:

Kur'an'da Hz. Meryem'e "Ey Harun'un kız kardeşi!" (Meryem S. 28) diye seslenilmesi onun Hz. Harun'un kız kardeşi olduğunu yani soylu bir aileden geldiğini göstermektedir. Soyluluk açısından Zulper Ayım, Hz. Meryem ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca Âli İmrân suresinin 37. ayetinde de Hz. Zekeriya'nın, Meryem'in bakımını üstlenmesi ve ona bir mescid yaptırarak kendisinden başkasının girmesine izin vermemesi, onu koruma altına alması anlatılır. Bu durum Zulper Ayım'ın kendisine tahsis edilmiş has bahçesinde erkeklerden uzak kalması ile benzer yapıdadır.

Türk destanlarındaki olağanüstü doğum bir diğer adıyla "doğuş kutlu olmak", her kahramanın soylu bir kökten gelebileceği ancak "doğuşlu" olamayacağını, Tanrı vergisinin ona üstünlük sağladığını ortaya koymaktadır (Ögel 2). Namus kavramının karşılığı olan Zulper Ayım'ın bir nazar ile birleşme olmadan Hz. Ali'den hamile kalması, doğumun mezarda gerçekleşmesi Göroğlu'na doğuş kutu vermektedir. Ayrıca birleşme olmadan hamile kalma Hz. Meryem'in, Hz. İsa'yı doğurması ile paralellik arz eder. Çocuğun mucizevi

doğumu onun tanrısal bir iz taşıdığını düşündürür (Aydemir 246-265). Bu durum şu şekilde ifade edilir: Cebrail, Hz. Meryem'e genç bir adam suretinde görünür ve bir oğul vermek üzere Tanrı tarafından gönderilen elçi olduğunu söyler. Hz. Meryem kendisine dokunmadan nasıl çocuğun olacağını sorduğunda Cebrâil, Allah'ın ne dilerse yaratacağını, "Ol!" deyince oluvereceğini belirterek Meryem'e ruh üfler ve onu gebe bırakır (Meryem S. 16-21). Bu hususta A. İnayet, Göroğlu'ndaki bu mucizevî doğumun, Hz. Meryem'in doğumunun Türkler üzerinde etki yaratması ile oluşup oluşmadığının muallakta olduğunu belirtir (216). Ancak Allah'ın, "İffet ve namusunu gerektiği gibi koruyan Meryem'i de an. Biz ona ruhumuzdan üfledik, hem onu hem oğlunu cümle âlem için ibret yaptık" (Enbiya S. 91) dediği ayet, Hz. Meryem ile ergenlik çağına gelmiş olmasına rağmen yanına erkek sineğin bile yaklaşmamış olduğu Zulper Ayım'ın iffet yönünden bir olduklarını ve anne-çocuk ilişkilerinin benzer olduğunu gösterir. Hz. Meryem de Zulper Ayım da temiz ve lekesiz bir bakire olarak doğum yapar. Buradan anlaşılmaktadır ki dinî olguların zihinlerde yarattığı etkiler Uygur halk destanlarında Zulper Ayım ile kendini göstermiştir.

Hz. Meryem'in Cebrâil ile olan konuşması söz konusu iken destan metninde Hz. Ali ile Zulper Ayım arasında bir iletişim görülmez. Doğrudan Hz. Ali'nin nazarı/bakışı üzerine Zulper Ayım'a ruh üflenir. Zulper Ayım bu durum karşısında rezil olmaksızın canını alması için Allah'a dua ettikten sonra vefat eder ve bebeği mezarda doğurur (Mehmet 19). Ayetlerde ölüm söz konusu olmamakla birlikte Hz. Meryem'in de halk nezdinde aldığı tepkiler sonrasında doğum sancıları başlayınca *keşke bundan önce ölseymdim de unutulup gitseydim*, dediği ve bebeği uzakta, bir yemlikte doğurduğu belirtilir (Meryem S. 23-33).

Birleşme olmaksızın rahme düşen kahraman Göroğlu'nun doğumu olağanüstü bir şekilde gerçekleşir: Zulper Ayım öldüğünde karnındaki bebek altı aylıktır ve çocuk mezarda/görde doğar. Bir süre, bir kamyın deliğinden nefes alarak yaşayan çocuk mezardan çıktığında alnı ışıklı, sünnet edilmiş ve tırnakları kesilmiş hâldedir (Mehmet 19). Yaşam mücadelesine daha dünyaya gelmeden evvel başlayan kahramanın mezarın içinde kamyın deliğinden nefes alarak hayatta kalması onun yeraltında verdiği mücadeledir.

Göroğlu'nun sünnetli oluşu da dikkat çekici bir husustur. Rivayetlere göre; peygamberlerin bazıları ve Hz. Muhammed sünnetli olarak dünyaya gelmiştir (Haldun 400). Hz. Muhammed'in sünnetli ve göbeği kesilmiş bir hâlde doğduğunda dedesi Abdul-Muttalib buna sevinerek onun şanının yüce olacağını söylemiştir. Enes b. Malik'in rivayetine göre ise Rasulullah'ın sünnetli olarak doğmasından ve hiç kimsenin kendisinin avret yerini görmemesinden bahsederken bu durumun Allah katındaki kerametlerinden kaynaklandığını belirtmiştir (el-Cezviyye 265-272; And 128). Tüm bu rivayetlerden hareketle Uygur Türklerinin en uzun destanlarından biri olan Göroğlu'nda kahraman Göroğlu'nun sünnetli olarak doğmasının da onun, Allah'ın kerameti ile kuşatıldığına, kut sahibi olduğuna inandıklarını gösterir niteliktedir.

Rüya

Birçok bilinmezliği içinde barındıran rüya kişinin/ toplumun bilinçaltını, karmaşasını, sınırlarını, korkularını yansıtır. Yapılan yorumlamalar ile kültürel manaları karşılayan rüyalar toplumun zihni, akli, ahlaki yansıması olan sözlü anlatılarda da karşımıza çıkar. Anlatılarda genellikle olayların gelişip teşekkül etmesini sağlar ve kahramanların başarılarının tamamlanmasında etkili olur (Öztürk 85). Özellikle destanlarda içine gizlenen semboller vasıtasıyla gelecek habercisi, statü değiştirici, işaretçi/ yol gösterici olarak belirli mesajlar sunar (Günay 126). Oğuz Kağan (Bang ve Arat 29-31), Danişmend Gazi (Sert ve Biçer 132-133), Battal Gazi (Köksal 122) gibi destanlarda rüya motifinin olayları şekillendirdiği görülmektedir.

Kutsal kitaplardan itibaren bugüne değin oluşturulmuş anlatılarda rüya olgusuna büyük önem verilmiş ve rüyalara çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Adler rüyaların dün ile yarın arasında birer köprü olduğunu, buna göre tavır ve davranışlarını şekillendirdiğini belirtir (114-125).

İslam dünyasında rüya, yaratıcı ile yaratılanlar arasında uyarıcı ve eğitici bir araç olarak görülmektedir (Yıldırım 158). Yusuf ile Züleyha destanında da rüya, yaratıcı ile kahraman arasındaki haberci olarak karşımıza çıkar. Destana göre Yusuf, Yakup peygamberin on iki oğlunun en küçüğü olup annesi ayrı olan evladıdır (Arpacık 126). And, bu bilgiyi doğrulayıcı mahiyette Hz. Yakup'un Feddan'da önce dayısının büyük kızıyla ardından küçük kızıyla olmak üzere iki kişi ile evlendiğini ve Yusuf'un ikinci karısından olduğunu belirtir (154).

Kahraman Yusuf, peygamber çocuğu olması yönüyle zaten kan yoluyla kutu elde etmiş kişilerdendir. Ancak Hz. Yakup'un on bir çocuğu vardır dolayısıyla kan yoluyla diğerlerine de kut geçme ihtimali söz konusudur. Bu sebeple Yusuf'u diğerlerinden ayıracak bir nesneye yahut hadiseye gerek duyulmaktadır. Bu da rüya yoluyla gerçekleşmektedir. Söz konusu durum destanda şu şekilde verilir:

Yusuf sekiz yaşındayken rüyasında kendini cevherlerden yapılmış bir tahtta görür. Uyanır uyanmaz babası Yakup Aleyhisselam'ın yanına koşar ve halkın kendisini bu tahta oturttuğunu; güneş, ay ve onun arkasından on yıldızın kendisine secde edip selam verdiğini anlatır. Yakup Aleyhisselam rüyayı ay ve güneşin anne, babası, arkasındaki on yıldızın ağabeyleri olacağı şeklinde tabir edip işaretler ortaya çıkıncaya kadar bu sırrı saklamasını tembihler (Arpacık 128-136). Destanın bu kısmı doğrudan Yusuf Suresi ve kıssalar ile örtüşmektedir. Yusuf'un rüyasında geleceği görmesi ve ileriki hayatında sultanlığa ulaşacak olması onun Tanrı kutuna sahip olduğunu ve bu durumun rüya yoluyla aktarıldığını gösterir.

Kut Kaybediş

Türk dünyası anlatılarında çoğunlukla idealize edilmiş kahramanların kut kazanma süreçleri ile bu süreç sonrasındaki güçleri ve başarıları anlatılmaktadır. Çünkü kut kavramı esas itibariyle siyasi iktidar gücünü (Kafesoğlu 239-248) karşılamaktadır ve kutun sahibi devletin sahibi kabul edilir (Gömeç 39). Kendisinden halkı adil bir şekilde idare etmesi, baskı yapmaması, beyler ve boylar arasında taraf tutmaması, bolluk ve bereket sunması ve en önemlisi ülkeyi ve halkı düşmandan koruması (Tozlu 209) beklenmektedir. Tanrı "hayattaki uzantısını, lütfunu" (Roux 44) verdiği bu kişiden sorumluluklarını yerine getirememesi durumunda iktidar gücünü geri almaktadır. Uygur destanlarından Şah Adilhan destanı kutun Tanrı tarafından geri alınmasına dair bir örnektir. Adilhan, destanın başında Tanrı tarafından kut verilmiş, Hak kerametinin ne olduğunu bilen, Hak dostu olarak anılan bir hükümdar olarak karşımıza çıkar. Ancak yetkinin sorgulanışı kutu kaybetmesine neden olacaktır.

Bir gün yedi kalender Adilhan'ın yurduna gelir. Yurdu adalet, feraset ve cömertlikle idare eden Adilhan'dan Tanrı hakkı ve hürmeti için kırk günlüğüne tahtını, tacını isterler. Başlangıçta şaşırda da Allah adını zikreden bu kalenderlerden zarar gelmeyeceğini düşünen Adilhan isteklerini kabul eder. Tahtını kalenderlere bırakarak kırk günlüğüne yurttan uzaklaşır. Bu süreçte kalenderler tahta oturup her gün binlerce koyun kestirip halka yedirmiş, tabak tabak altın dağıtmış, her gün yeni nimetler sunmuş, halkı yanına çekmiştir. Süre dolduğunda hükümdarlığını almak için yurda gelen Adilhan artık halkın kendini istemediğini görür. Şehrin ileri gelenleri söz alıp kendisinin Allah'ın verdiği devleti taşıyamadığını ve haddini bilmeden padişahlık tahtını kendi elleriyle kalenderlere hediye ettiğini dolayısıyla tahtta söz hakkının ortadan kalktığını söyler. Bunun üzerine kalenderler, Adilhan'a yurdu terk etmesini emreder. Çaresizce eşi ve iki çocuğunu yanına alan Adilhan yurdu terk eder. Yurttan

ayrıldıktan sonra kurnaz bir tüccar Adilhan'ın eşi Melike Gülçehre'yi, atlı bir Kırgız ise büyük oğlu şehzade Faruh'u bir oyun ile kaçıtır. Yaşanan hadiseleri Allah'ın kendisine çizdiği bir kader olarak gören Adilhan yazgısını çekmek için yoluna devam eder. Bir nehirden geçmek üzereyken de su yükselir ve Adilhan'ın elini tutan küçük oğlu Cemşid suya kapılarak nehirde kaybolur (İnayet 85-101).

Şah Adilhan kutu kaybetmenin cezasını, sevdikleri ile sınanarak çeker. Bu durum ve devamında gerçekleşen hadiseler peygamber olarak Ninova halkına gönderilen Hz. Yunus'u hatırlatmaktadır. Şah Adilhan gibi Hz. Yunus da halkına 40 gün süre vererek kendisine ve inandığı dine inanmalarını ister. Ancak halkı kendisine inanmaz. Bunun üzerine Hz. Yunus ilahi emri beklemeden bir gemiye binerek şehirden uzaklaşır (Yunus S. 97-109). Bu terk ediş bir nevi ilahi vazifeden kaçıştır ve Hz. Yunus'a musibet geleceğinin işaretidir. Çünkü peygamberler ve padişahlar Hak tarafından seçilen temsilcilerdir, dolayısıyla görevden kaçış, Hakk'ı terk ediş, kutu kaybediştir. Adilhan'da kendisine verilen padişahlık makamını dilenci kalenderlere bırakıp gitmesiyle başına gelecek cezaları hak etmiştir.

Destanın devamında suda sürüklenen Cemşid'in bir balık tarafından yutulması anlatılır. Cemşid bir süre bu balık karnında yaşar ve fakir bir balıkçının ağına takılmasıyla yeryüzüne çıkar. Balıkçı karnı şiş duran balığın karnını yardığında içinde nur yüzlü bir çocuk yattığını görür ve onu çıkarıp hizmetçisi yapar (İnayet 100-123). Benzer bir durum Hz. Yunus'un Nivova'dan ayrılışında da gerçekleşir. Yunus'un bindiği gemi yalpalamaya başlar ve gemidekiler bunun nedeninin içlerindeki bir günahkârdan kaynaklandığını düşünürler. Kavminden kaçtığı için suçlu olduğunu anlayan Hz. Yunus kendisini denize atmalarını ister. Gemidekiler her ne kadar bir peygamberi atmak istemese de çekilen kuralarda hep Hz. Yunus'un adı çıkar. Bunun üzerine Hz. Yunus denize atlar ve onu bir balık yutar. Bir müddet balık karnında kalan Hz. Yunus canlı bir şekilde balığın karnından çıkar (Enbiyâ S. 86-87; Sâffât S. 139-145; Kalem S. 47-49). Bu durum kutlu bir peygamberin ve kutlu bir hükümdarın soylu oğlunun Tanrı tarafından korunmasının karşılığıdır. Başkahraman Adilhan ise destanın sonunda affedilse de bu süreçte kutunu kaybetmiş bir hükümdar olarak sıkıntı çekmeye, Tanrı cezasını üzerinde hissetmeye devam etmektedir.

Sonuç

İnsanlığın varoluş nedeni her daim bir inanışa bağlanmıştır. Türklerde en eski zamanlarda Gök Tanrı şeklinde karşımıza çıkan inanış, değişen ve dönüşen sosyokültürel hayatla birlikte izlerini devam ettirse de yerini İslamiyet'e bırakmıştır. İslamiyet'in kabul edilmesiyle yeni bir kültür dairesine geçmiş olan Türkler sahip oldukları birikimin bir kısmını zamanla unutmuş bir kısmını ise İslami bir kılığa büründürmüştür. Uyum ve unutma sürecinde inanışlar belirli kutsal kitaplarla ve olaylarla desteklenerek toplumlara özellikle toplumun sözcüsü olan kahramanları barındıran destanlarla aktarılmıştır. İslami dönem Türk destanları da Türk kültür yaşantısını ve inanışlarını yansıtmaktadır. Uygur Türkleri de halkın dinlemekten en çok etkilendiği destanların olay örgüsünde kıssalardan yararlanarak destanlara edebî vasıflar yüklemiş, İslam anlayışını bu destanlarla halka yansıtmıştır. Böylece inanç ve edebiyat ilişkisinden yararlanarak toplumun din ile etkileşimi sağlamlaştırılmıştır. Bilhassa Hz. Muhammed, Hz. İsa, Hz. Meryem, Hz. Yunus, Hz. Yusuf, Hz. Yakup gibi peygamberlerin hayatları etrafında gerçekleşen ibretlik olayların ve onlara bahşedilen bazı özelliklerin Hakk'ın yeryüzündeki temsilci kabul edilen ideal kahramanlara aktarılması anlatıların etki gücünü artırmıştır.

Gök Tanrı, kutunu önceleri doğrudan mistik varlıklara ve hükümdarlara verilmiştir. Zamanla inanışın etkisiyle kutun anlamı genişlemiş ve peygamberlere, onların çocuklarına, pirlere, dedelere, ideal kahramanlara kut aktarılmıştır. Söz konusu aktarım doğrudan

gerçekleşebileceği gibi dolaylı yollarla da gerçekleşebilir. Doğrudan aktarımda Tanrı ve kişi ilişkisi söz konusu iken dolaylı aktarımda Tanrı ve kişinin yanında pek çok dinî ve mistik unsur ön plana çıkabilir. Uygur halk destanlarında özellikle elbise, kan, mühür, nazar/bakış, rüya gibi unsurlar ile kut aktarımı dolaylı yolla gerçekleştirilmiştir. Bu unsurlar kahramanların kut kazanmasını ve toplum nezdinde Tanrı tarafından seçilmiş olduklarını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca istenilen ve beklenen şekilde hareket etmeyen kahramanların kutunun Tanrı tarafından geri alınması da dikkat çekmektedir. Tüm bu hususlar zorlu dinî süreçlerden geçen Müslüman Uygur Türklerinin İslam öğretilerini destanlar aracılığıyla topluma aktardığını göstermektedir.

Kaynakça

- Adler, Alfred. *Yaşama Sanatı*. Çev., Kamuran Sipal. İstanbul: Say Yayınları, 1984.
- And, Metin. *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Arpacık, Emine. "Yeni Uygur Türkçesi ile Yazılan 'Yüsuf-Zilayxa' Adlı Eserin Transkripsiyon, Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Dil İncelemesi". Yüksel Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, 1998.
- Aydar, Hidayet. "Uygurlarda Kur'an Çalışmaları". *Bilgi*. S.28, 2004. 137-71.
- Aydemir, Abdullah. *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Aydın, Funda. "Uygur Halk Destanlarının Tip ve Motif İncelemesi". Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2019.
- Bang, Willy ve Reşit Rahmeti Arat. *Oğuz Kağan Destanı*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1936.
- Bayat, Fuzuli. *Oğuz Destan Dünyası, Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 2015.
- Carlyle, Thomas. *Kahramanlar (On The Hero- Worship And The Hoeroic In History)*. Çev. Behzat Tanç. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004.
- el-Cezviyye, İbn Kayyim. *İslamda Çocuk Bakımı ve Terbiyesi*. Konya: Esra Yayınları, 1994.
- Çeribaş, Mehmet. "Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. S.36, 2021. 1185-206.
- Çetin, İsmet. "Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır 'a Geçiş". *Millî Folklor*. S. 54, 2002. 30-34.
- Çobanoğlu, Özkul. *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2002.
- Durbilmez, Bayram. *Türk Dünyası Kültürü I*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.
- Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.
- Durmuş, İlhami. "Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar". *Millî Folklor*, S. 89, 2011. 100-08.
- Ersoy, Ruhi. "Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller". *Millî Folklor*. S.54, 2002. 86-101.
- Gezer, Şule. "Türk Kültüründe Sihir/Büyü ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. S.50, 2021. 1-20.
- Gökbil, Ahmet. *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2007.
- Gömeç, Saadettin. *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Haldun, İbn, *Mukaddime II*, İstanbul: yy, 1970.

- İnan, Abdülkadir. *Manas Destanı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1992.
- İnayet, Alimcan. "Köroğlu Destanı'nın Uygur Versiyonu Emir Göroğlu ve Onun Epizot ve Motif Yapısı Üzerine". *Erdem Türk Halk Kültürü Özel Sayısı-I*. S. 37, 2002. 205-22.
- İnayet, Alimcan. *Uygur Halk Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- İnayet, Alimcan. *Uygur Halk Destanları III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- İnayet, Alimcan. *Uygur Halk Destanları-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Jacobson, Esther. "Şamanlık Geleneği". Çev: Mustafa Sever. *Millî Folklor*. S.70, 2006. 104-08.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021.
- Köksal, Hasan. *Battal Gazi Destanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Örnek, Sedat Veyis. *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.
- Özkan, İsa. *Abdurrahman Han Destanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Öztürk, Ali. *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1980.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002.
- Sert, Mehmet ve Biçer, Bekir. *Danişmend Gazi Destanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Taş, Necati Fahri. "Mühür". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 31. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Tozlu, Selahattin. "Türklerde Devlet Yönetimi". *Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Pegem Yayınları, 2004.
- Turan, Fatma Ahsen, "Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 56, 2010. 153-62.
- Yardım, Ali *Peygamberimiz'in Şemâili*. İstanbul: Damla Yayınları, 1998.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Kur'ân-ı Kerîm*. İstanbul: Seda Yayınları, 2017.
- Yıldırımış, Fatma. "İslâmî Destanların Rüya Motifi Bağlamında Geçiş Dönemleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S. 46, 2016. 157-67.